

Miért ő?

HABSBURG JÓZSEF FŐHERCEG AZ AKADÉMIA ÉLÉN - 1936-1944

Az MTA eddigi elnökeinek során végigtekintve talán sokak számára meglepően hat, hogy a tekintélyes listán 1936 és 1944 között a már trónfosztott uralkodócsalád egyik tagja, Habsburg József Ágost főherceg is szerepel. A lassan két évszázados múltra visszatekintő testület élén számos óriási tudós egyéniség állt már, példaként elég csak Eötvös Loránd vagy Kodály Zoltán nevét megemlíteni. Ugyanakkor az is észrevehető, hogy az elnöki tisztet nem mindig a tudományos eredmények alapján töltötték be, hiszen Dessewffy Emil a Konzervatív Párt vezéralakjaként lett közismert, míg Trefort Ágoston vagy Lónyai Menyhért miniszterek voltak, sőt utóbbi egyenesen miniszterelnök. Ennek fényében tehát nem tekinthető egyedi jelenségnek, hogy egy kevésbé a tudományos eredményeiről, sokkal inkább a társadalmi státuszáról és közéleti szerepéről nevezetes személyt választottak meg elnöknek.

A Magyar Tudományos Akadémia 1936. március 10-én tartotta Berzeviczy Albert lemondása után esedékes elnökválasztó közgyűlését. József főherceg ekkor már harminc éve (1906 óta) volt az MTA igazgatósági tagja, 1917 óta pedig tiszteleti tagként is részt vett a testület munkájában, illetve ellátta a Hadtörténeti Bizottság elnöki feladatait. Ugyanakkor komoly

tudományos munkásság nem fűződött a névéhez, bár *A világháború, amelyenken én láttam* című hétkötetes munkája kivívta a hadtörténészszakma elismerését, egyik recenziése egyenesen úgy fogalmazott, hogy a napló „*a világháború magyarországi irodalmának kétségtelenül legnagyobb szabású alkotása*”.

TÁRSADALMI TEKINTÉLY

Az ülés elején, Berzeviczy leköszönő levelének felolvasása után Teleki Pál geográfus-akadémikus indokolta meg, hogy miért javasolja József főherceget (királyi herceget) az Akadémia élére: „*Akadémiánk nem csak tudós társaság, hanem a nemzet élite-jeinek grémiuma. Az volt az álláspont, hogy egy, a*

nemzet és a szaktudósok körében elismert, tisztelt férfiút ültessünk az elnöki székbe, nem annyira a tudományban való szakismeretét tekintve, hanem inkább általános érdeklődését minden tudományág iránt, s egyben olyant, aki nagy közületek vezetésére alkalmas.”

József főherceg mellett a Horthy-korszak egyik legkiválóbb történész-akadémikusa, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter is felszólalt, kifejezve, hogy célszerű egy „*olyan magas kultúrájú, előkelő személy megválasztása, aki az elnöki széknek díszét a maga egyéniségével és tekintélyével öregbítheti*”. Mindezt azzal indokolta, hogy az MTA addigi történetében általában ezeket a szempontokat tartották szem előtt a választáskor, hiszen „*mindig szükségét érezték annak, hogy olyan egyéniség foglalja el az elnöki széket, aki magas színvonalú általános műveltségénél és társadalmi tekintélyénél fogva az egész nemzet szemében tiszteletnek örvend*”. Mindezek után József főherceget egyértelmű többséggel (66 szavazat a második helyezett Lenhossék Mihály 20 szavazatával szemben) választották meg a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé.

Ebből következően tehát a kortársak számára is nyilvánvaló volt, hogy nem a tudományos eredmények, hanem általános társadalmi tekintélye miatt döntöttek a főherceg személye mellett. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy miből eredeztethető a Teleki és Hóman által említett tekintély, amikor a főherceg minden igyekezete ellenére – főképp Horthy ellenállása miatt – sem tudott semmilyen komolyabb politikai vagy katonai tisztséget megszerezni 1920 után. A kérdést megvizsgálva három tényezőt lehet kiemelni.

A RENDFOKOZAT VARÁZSA

Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg – bár már fiatalkorában is érdeklődött a politikai és jogi kérdések iránt – az uralkodó és családfeje Ferenc József egyértelmű akaratának megfelelően a katonai pályát választotta. Bár viszonylag korai házassága miatt a legmagasabb iskolát, a bécsi Kriegs-

schulét nem végezhette el, mégis fényes katonai karriert futott be és a háborúban bizonyította felkészültségét és rátermettségét. Mindennek – és természetesen részben származásának – köszönhetően 1918 októberében elérte a Monarchia hadseregének legmagasabb, tábornagyi rendfokozatát.

Ilyen módon ő volt az egyetlen valóban magyarnak tekinthető generális a birodalom hadseregében, majd pedig a szétesés után ő maradt Magyarországon messze a legmagasabb rendfokozatot betöltő – magyar – katona, igaz, 1918 novemberében szolgálaton kívül helyezték (bár a szintén tábornagy Frigyes főherceg 1936-ig Mosonmagyaróváron élt, őt nem tekintették magyar katonának). Összehasonlításként Horthy altengernagy tisztsége a szárazföldi haderővel összevetve két fokozattal a tábornagynak megfelelő, tengernagy rendfokozat alatt volt.

Érdekes adalék a kérdéshez, hogy még a második világháború idején is – amikor József Ágost semmilyen lényeges katonai funkciót nem tölthetett be – a *Pesti Hírlap* karácsonyi számában a főherceggel mint „*a nemzet egyetlen, még élő marsalljával*” közölt interjút. Ilyen módon tehát nem szorult további magyarázatra, hogy egy olyan társadalomban, mely a mostanihoz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőséget tulajdonított a hadseregnek, a főherceg tábornagyi rendfokozata miként járult hozzá társadalmi tekintélyéhez.

Az elért legmagasabb rendfokozat mellett nem elhanyagolható a főherceg világháború során nyújtott teljesítménye. Doberdó védelmének irányítójaként, majd később az erdélyi hadseregarcvonal parancsnokaként neve a legnagyobb világháborús hősök sorába került (nem véletlen, hogy az ún. hadsegélyező kártya egyik lapján is őt örökítették meg). De ennél talán még fontosabb a katonáival kialakított személyes, közvetlen és emberséges kapcsolata, ami miatt már a világháború kezdetekor elterjedt a „*József apánk*” megnevezés. Ehhez hozzátéve még tökéletes magyartudását, amelyet általában alkalmazott is, amikor magyar katonáival beszélt, könnyen érthetővé válik, hogy miért lett sok ezer magyar katona bálványozott parancsnoka a „*legmagyarabb Habsburg*”. Ennek volt köszönhető, hogy a két háború között még a legeldugottabb kis falvakba is meghívták hősi emlékműveket avatni, amit, ha módjában állt, mindig készséggel el is vállalt.

A SZÁRMAZÁS JELENTŐSÉGE

A társadalmi tekintélyét megalapozó harmadik és egyben legfontosabb tényező maga a főherceg származása. Közvetlen fel-

menői (József nádor, István nádor, József Károly főherceg) tevékeny, fontos és köztiszteletnek örvendő szerepet játszottak Magyarország közéletében, létrehozva a Habsburg-ház magyar ágát, amely valamilyen szinten kompenzálhatta az 1526 óta Bécsben székelő királyi udvar távolléte okozta hiányt. A magyar ágnak köszönhetően az ország lakossága némileg érezhette úgy, hogy Magyarországnak vannak „saját” főhercegei is, ami József Ágost idejére már egészen magától értetődővé vált.

Az MTA kapcsán is kimutatható a felmenők szerepe, hiszen József nádor komoly öszszeggel segítette az alapítást, és egészen haláláig az intézmény hivatalos pártfogója volt, míg József Károly főherceg – fiához hasonlóan – igazgatósági és tiszteleti tagja volt (nyelvészeti és természettudományi munkássága okán) a tudós társaságnak. A magyar ág komoly népszerűsége mellett az 1945 előtti, alapvetően feudális rangokat és előjogokat elismerő és tisztelő társadalomban különösen nagy érdemet jelentett önmagában az a tény is, hogy a főherceg az uralkodócsalád tagja, a király rokona, főleg azután, hogy 1918-ban szinte egyedüli Habsburgként maradt Magyarországon – ezzel ő vált a legmagasabb rangú arisztokratává.

A jelenséget talán legkézzelfoghatóbban a megszólításokban is jelentkező hierarchia érzékeltette, jelezve, hogy a korabeli uralkodó közgondolkodás milyen komoly jelentőséget tulajdonított a származásnak. Ennek megfelelően József főherceg elvárhatta, hogy „királyi fenségként” vagy „fenséges úrként”, esetleg „őfenségeként” (a királynak az „őfelsége” kitétel járt) szólítsák meg. Rajta kívül csak a többi Habsburg főherceget illette meg e megszólítás. Rögtön

utána a hercegprímás következett az emenciás úr titulussal, majd csak ezután az ország államfője, a kormányzó, valamint az örökletes hercegek a „főméltóságú úr” vagy „őfőméltósága” megszólítással.

Mindennek köszönhetően tehát a főherceg személye nem azért volt fontos, mert komolyabb befolyással bírt volna a fontos politikai döntések meghozatalára, hanem inkább a társadalmi piramis csúcán elhelyezkedő személyiségként komoly rálátása volt katonai-politikai-gazdasági kérdésekre. Mindezek mellett létezett valamiféle iratlan szokásjog is, amely a Horthy-korszak egyik főméltóságává emelte. Ennek megfelelően a mindenkor, újonnan kinevezett miniszterelnök a kormányzó után mindig rögtön hozzá érkezett tisztelgő látogatásra, pedig semmiféle közjogi viszony nem állt fenn közöttük. Gyakran az új külföldi követek is lejelentkeztek nála, mutatván, hogy a külső hatalmak is jelentőséget tulajdonítottak személyének. Az eddig felsoroltak mellett pedig általánosságban is minden jelentősebb közéleti esemény „kötelező” vendége volt.

Az elmondottak fényében tehát nem meglepő, hogy József Ágost még mindig jelentős birtokainak igazgatása mellett számos közéleti-reprezentatív feladatkört látott el. A teljesség igénye nélkül elég csak néhányat felsorolni: örökös tagja volt az 1927-ben létrehozott felsőháznak, amelynek véderőbizottságát végig ő vezette. Akadémiai tisztségei mellett három egyetem fogadta díszdoktorává (Budapest, Szeged, Műszaki Egyetem), továbbá számos társadalmi szervezet védnökségét, elnökségét látta el. Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy a Horthy-korszakban semmilyen valós politikai vagy katonai hatalmat jelentő tisztséget nem sikerült elérnie, jórészt a kormányzó ellenállása miatt. Horthy ugyanis tudatában volt annak, hogy a főherceg származásával, népszerűségével és katonai karrierjével riválisa lehet az államfői tisztségért, így mindig figyelt rá, hogy csak jól hangzó reprezentatív feladatköröket kapjon József Ágost, de semmi esetre se kerüljön a kezébe tényleges politikai vagy döntéshozó hatalom.

A felsorolt tényezőket áttekintve tehát igazat lehet adni Teleki Pálnak és Hóman Bálintnak, akik a főherceg komoly társadalmi tekintélyére hivatkoztak. Ennek megfelelően a korabeli viszonyok között érvényesülő logikát elfogadva kijelenthető, hogy Habsburg József főhercegnek is méltó helye van az Akadémia-elnökök hosszú és patinás listáján. ♦